ISSN 1392-6373
SVEIKATOS MOKSLAI
2012, Volume 22, Number 2, p. 5-11

TEISMO PSICHIATRIJOS - PSICHOLOGIJOS EKSPERTIZIŲ, ATLIKTŲ KALTINAMIESIEMS, PADARIUSIEMS SEKSUALINIUS NUSIKALTIMUS PRIEŠ VAIKUS IR PAAUGLIUS, ANALIZĖ (1994–2010 M.)

KONSTANTINAS DAŠKEVIČIUS, JELENA MARCINKEVIČIENĖ, VILMA JONELIŪKŠTIENĖ, GEDIMINAS ŽUKAUSKAS
Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos

Raktažodžiai: *pedofilija, teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės baudžiamosiose bylose.*

Santrauka

Pateiktame straipsnyje analizuojami asmenų, kurie padarė seksualinį nusikaltimą prieš vaikus ir paauglius ir kuriems per 17 metų buvo atlikta teismo psichiatrijos ekspertizė, sociopsichologiniai asmenybės ypatumai, psichikos sutrikimų rodikliai ir jų įtaka šio pobūdžio nusikalstamai veikai: nepakaltinamų asmenų skaičius yra nedidelis- tik 7 proc. (iš visų tirtų asmenų grupės, N=787), pagrindinę grupę sudarė sergantys šizofrenija, tai yra 54 proc. Ypatingas dėmesys skirtas sudaryti šių tiriamųjų sociodemografinį portretą, nustatyta, kad tai yra 20 – 30 metų vyras, neturintis vidurinio išsilavinimo, niekur nedirbantis, teisiamas pirmą kartą, nesukūręs šeimos, anksčiau nors kartą gydytas ar tirtas psichiatrijos įstaigoje dėl protinio atsilikimo ar asmenybės ir elgesio sutrikimo, kas buvo patvirtinta atlikus teismo psichiatrijos ekspertizę. Kruopščiai išnagrinėta šio pobūdžio nusikalstamos veikos motyvacija. Tik nedaugeliu atveju seksualinės prievartos panaudojimas tiesiogiai susijęs su siekimu patenkinti seksualinius poreikius. Mūsų tyrime tik 14 proc. savo kaltę pripažinusių asmenų nurodė šį savo poelgio motyvą. Lyginant asmenų, kuriems buvo diagnozuota pedofilija, ir kitų asmenų, padariusių šio pobūdžio nusikaltimą, skirtumus vertinant asmenybės bruožus ir emocinės sferos ypatumus bei socialinę demografinę šių asmenų charakteristiką, esminių skirtumų nestebima, išskyrus tai, kad pedofilai daugiau pasižymėjo nepriklausomumu bei savarankiškumu.

ĮVADAS

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje padažnėjo seksualinių nusikaltimų prieš vaikus ir paauglius. Tai kelia didelį visuomenės ir specialistų susirūpinimą vaikų saugumu, aktyviai diskutuojama dėl tokių nusikaltimų prevencijos priemonių. Šių klausimų sprendimui svarbu išsiaiškinti seksualinės prievartos vaikų atžvilgiu priežastis. Visuomenėje susiklostęs itin priešiškas požiūris į seksualinius nusikaltėlius ir įsitikinimas, jog seksualinę prievartą prieš vaikus naudoja tik „iškrypėliai“, pedofilai, psichikos ligoniai, tačiau tokio pobūdžio nusikaltimus prieš vaikus įvykdo ne tik pedofilai. Skiriant teismo psichiatrijos ekspertizę seksualiniam nusikaltėliui, siekiama nustatyti, ar tokį nusikaltimą padaręs asmuo turi kokių nors psichikos sutrikimų (tarp jų ir pedofilija) ir ar dėl to nusikaltimo padarymo metu jis galėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti, t.y. buvo pakaltinamas ar ne. Lietuvos teismų praktikoje nei pedofilijos, nei kitokio seksologinio sutrikimo diagnozė nelaikoma pagrindu pripažinti asmenį nepakaltinamą, paprastai tokie asmenys nepripažįstami ir ribotai pakaltinamais, todėl lieka atviras klausimas dėl tokių asmenų gydymo, nes jokios priverčiamosios medicinos priemonės jiems nenumatytos ir netaikomos [2]. Turbūt, šiuo atveju reikėtų pasiremti kitų šalių patirtimi ir lytinius nusikaltimus padariusiems asmenims taikyti medikamentinį, psichoterapinį ir kt. gydymą (tarp jų galima ir savanoriška cheminė kastracija) bei specialias socialinių įgūdžių lavinimo, elgesio terapijos, reabilitacijos ir pan. programas [1, 2]. Kadangi lytinius nusikaltimus prieš vaikus įvykdo tiek pedofilai, tiek asmenys, turintys kitų psichikos sutrikimų, tiek psichiškai sveiki asmenys, todėl, mūsų nuomone, psichologinių gydymo priemonių taikymas tiek bausmės atlikimo metu, tiek po jos būtų tikslingas visiems seksualinę prievartą prieš vaikus įvykdžiusiems asmenims.

Nagrinėjant seksualinės prievartos priežastis, neabejotinai svarbus ne tik prievartautojo psichikos būklės, jam būdingų individualių ypatybių, asmenybės bruožų, bet ir tos socialinės aplinkos (kultūrinės, politinės, ekonominės, taip pat šeimos, draugų, mokyklos), kurioje asmuo augo, formavosi bei vystėsi, poveikio, taip pat ir tokių faktorių, kaip asmens socialinė kilmė, jo dabartinės gyvenimo sąlygos,

Adresas susirašinėti: Jelena Marcinkevičienė, el. p. info@vtpt.lt

įvertinimas [3, 5]. Neretai prievartautojai nurodo praeityje patys patyrę prievartą arba nuo vaikystės turintys įvairių psichologinių problemų [3-5]. Į tai galima būtų orientuotis numatant bei parenkant seksualinių nusikaltimų prevencijos priemones, tokias kaip visuomenės lytinis švietimas, smurto šeimoje prevencija, darbas su nusikaltimų aukomis ir bet kokį smurtą patyrusiais vaikais, piktnaudžiavimo alkoholiu bei kitomis psichoaktyviosiomis medžiagomis prevencija.

Mūsų tyrime bandėme panagrinėti vaikų seksualinio prievartautojo psichikos ypatumus, jam būdingus asmenybės bruožus, prievartinio elgesio priežastis. Pažymėtina, jog teismo psichiatrijos ekspertizių metu nebuvo galimybės atlikti gilesnę psichologinę tiriamųjų asmenybės bei jų nusikalstamo elgesio motyvų analizę tiek dėl objektyvių priežasčių, tiek dėl tiriamųjų nenoro atvirai kalbėti šia tema; atsižvelgiant į tai, tyrimo duomenys neleidžia daryti kategoriškų išvadų, o tik kelti prielaidas apie seksualinio nusikaltėlio asmenybės bruožus ir seksualinės prievartos prieš vaikus priežastis.

Darbo tikslas – nustatyti nusikaltėlio, kuris padarė seksualinį nusikaltimą prieš vaikus ir paauglius ir kuriam buvo atlikta teismo psichiatrijos ekspertizė, sociopsichologinius asmenybės ypatumus, psichikos sutrikimo rodiklius ir jų įtaką šio pobūdžio nusikalstamai veikai, bei išnagrinėti nusikaltimo motyvus ir nustatyti skirtumus tarp asmenų, kuriems diagnozuota pedofilija, ir kitų asmenų, padariusių šio pobūdžio nusikaltimą.

DARBO OBJEKTAS IR METODAI

Diagnostinių bei ekspertinių sprendimų analizei naudoti 1994 – 2010 metais baudžiamajame procese atliktų teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių aktai. Informacijos atrinkimas atliktas pagal specialų klausimyną, sudarytą šio darbo autorių.

DARBO REZULTATAI

Seksualinių nusikaltimų prieš vaikus ir paauglius dinamika rodo, kad šių nusikaltimų per 17 metų padaugėjo nuo 45 iki 344 per metus. 1994 – 2010 m. Lietuvoje buvo užregistruotas 3151 tokio pobūdžio nusikaltimas. Tačiau tik 25 proc. kaltinamųjų paskirtos teismo psichiatrijos ekspertizės, iš jų: 36 proc. sudarė asmenys, kaltinami mažamečių asmenų tvirkinimu, 36 proc. kaltinami mažamečių ir nepilnamečių seksualiniu prievartavimu, 21 proc. – mažamečių išžaginimu ir 2 proc. kaltinami dėl privertimo lytiškai santykiauti nepilnametį. Vaiko išnaudojimas pornografijai tik 1 atvejis.

Per paskutinius 17 metų Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje buvo atliktos 787 ekspertizės asmenims, kurie kaltinami įvykdę nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus vaikų ir paauglių seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, iš jų: 785 vyrams ir 2 moterims. Iš viso šiose bylose nukentėjusiais buvo pripažinti 852 vaikai ir paaugliai, iš jų: 712, t. y. 84 proc. mergaičių ir 140, t. y. 16 proc., berniukų. Pažymėtina, kad 42 atvejus, tai yra 5 proc., sudarė incestai. 81 atveju, tai yra 10 proc., nusikaltimų padaryta grupėje. Pagal įvykdyto nusikaltimo pobūdį dominavo mažamečių išžaginimas (36 proc.) ir nepilnamečių seksualinis prievartavimas (34 proc.), 26 proc. sudarė mažamečių asmenų tvirkinimas. Tuo tarpu 3 proc. - mažamečių seksualinis prievartavimas ir 1 proc. privertimas lytiškai santykiauti nepilnametį. Be to, 8 atvejais mažamečių išžaginimas buvo įvykdytas su nužudymu ir 2 atvejais buvo nužudyti seksualiai išprievartauti nepilnamečiai. 307 asmenys, t.y. 39 proc., nusikaltimą įvykdė apsvaigę nuo alkoholio ir 1,3 proc. (10 asmenų) – apsvaigę nuo narkotinių medžiagų.

Socialinės – demografinės tiriamųjų charakteristikos analizė parodė, kad jauniausias tiriamasis buvo 11 metų amžiaus, o vyriausias – 89m., didesnė tiriamųjų dalis buvo nuo 18 iki 30 metų. Tačiau pažymėtina, kad tiriamieji iki 18 metų sudarė 16 proc., iš jų 44 proc. - septyniolikmečiai. Dauguma tiriamųjų (59 proc.) neturėjo vidurinio išsilavinimo, 31 proc. įgijo vidurinį ar profesinį išsilavinimą, asmenys su aukštesniuoju ir aukštuoju išsilavinimu sudarė 10 proc. 56 proc. tiriamųjų iki nusikaltimo niekur nedirbo, 5 proc. asmenų gyveno iš neįgalumo ar senatvės pensijos. 65 proc. tiriamųjų buvo teisti pirmą kartą, 16 proc. - antrą ir 19 proc. sudarė asmenys, teisti daugiau nei du kartus. Pažymėtina, kad 41 asmuo (5 proc.) anksčiau jau buvo teistas už seksualinius nusikaltimus prieš mažamečius ir nepilnamečius, iš jų: 17 proc. - du kartus, 3 proc. - tris kartus, po 5 proc. - keturis ir penkis kartus. 68 proc. asmenų nesukūrę šeimos, 12 proc. - buvo išsituokę ir 1 proc. sudarė našliai. Iš visų tirtų asmenų 32 proc. turėjo vaikų, vidutiniškai po 2-3, 2 iš jų turėjo netgi po 11 vaikų.

Analizuojant psichikos sutrikimų diagnostikos rodiklius, nustatyta, kad 6 proc. asmenų paveldėjo sunkų psichikos sutrikimą, 41 proc. tiriamųjų iki nusikaltimo buvo gydomi dėl psichikos sutrikimo (vienas iš jų net 18 kartų). Be to, 20 proc. asmenų psichikos sutrikimas pirmą kartą buvo konstatuotas teismo psichiatrijos ekspertizės metu. Daugumai tiriamųjų iki nusikaltimo buvo diagnozuotas protinis atsilikimas (35 proc.), 20 proc. sudarė tiriamieji su asmenybės ir elgesio sutrikimais, o atlikus teismo psichiatrijos ekspertizę tarp diagnozuotų psichikos sutrikimų dominavo asmenybės ir elgesio sutrikimai (33 proc.), protinis atsilikimas konstatuotas 30 proc. tiriamųjų. Iki ir po atliktos teismo psichiatrijos ekspertizės nustatytų diagnozių palygi-

nimas parodė, kad didžiausias skirtumas buvo suaugusiųjų asmenybės ir elgesio sutrikimų grupėje, po ekspertizės šių diagnozių padidėjo 13 proc., po 5 proc. sumažėjo neurozinių ir stresinių sutrikimų, protinio atsilikimo bei afektinių sutrikimų diagnozių (1 pav.). Taigi, 483 asmenims, t.y. apie 61 proc., buvo diagnozuotas vienoks ar kitoks psichikos sutrikimas, iš jų 11 proc. asmenų buvo rekomenduota pripažinti nepakaltinamais, iš visų tirtų asmenų (787) tai sudarė 7 proc., apie 2 proc. (15) asmenų konstatuota psichikos sutrikimo simuliacija.

Tyrimo duomenimis, pagrindinę grupę (49 proc.) asmenų, rekomenduotų pripažinti nepakaltinamais, sudarė sergantys šizofrenijos spektro sutrikimais, 29 proc. - sergantys protiniu atsilikimu, po 11 proc. - organiniais ir afektiniais psichikos sutrikimais. Taigi, vienokia ar kitokia šizofrenijos forma konstatuota 26 asmenims, 6 asmenims nustatyti organiniai psichikos sutrikimai, iš jų: 5 – demencija, 1 – organinis kliedesinis sutrikimas; afektiniai sutrikimai konstatuoti 6 asmenims, iš jų: 5 – sunkus depresijos epizodas su psichozės simptomais, 1 – bipolinis afektinis sutrikimas, manija; 15 asmenų konstatuotas protinis atsilikimas, iš jų: 2 – lengvas protinis atsilikimas su reikšmingu elgesio sutrikimu, kai reikia atkreipti dėmesį ir gydyti, 9 – vidutinis protinis atsilikimas, 3 – sunkus protinis atsilikimas ir 1 – labai sunkus protinis atsilikimas. Rekomenduotiems pripažinti nepakaltinamais asmenims, t.y. 43 proc. tiriamųjų, buvo siūloma taikyti priverčiamąsias medicinos priemones bendro stebėjimo sąlygomis, 38 proc. - sustiprinto stebėjimo sąlygomis, 11 proc. griežto stebėjimo sąlygomis ir 8 proc. tiriamųjų rekomenduota gydyti ambulatoriškai.

Atliekant šį tyrimą, ypatingas dėmesys buvo skiriamas sudaryti šių tiriamųjų psichologinį portretą. Tyrimo duomenimis, seksualiniais nusikaltimais kaltinamiems asmenims kiek dažniau, tai yra kiek daugiau nei 50 proc. atvejų, būdingas aktyvumas, pasitikėjimas savimi, tačiau tuo pačiu

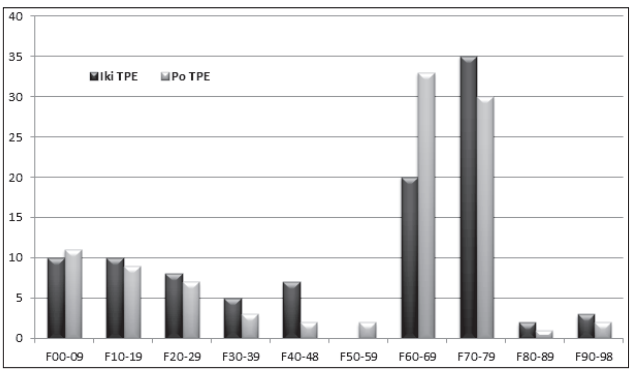

1 pav. Nustatytų diagnozių iki ir po teismo psichiatrijos ekspertizės palyginimas procentais

56 proc. tiriamųjų asmenybės bruožų tyrime akcentuojama jų priklausoma pozicija, savarankiškumo stoka. Išsamesnė tiriamųjų elgesio ir veiklos ypatumų analizė leidžia kelti prielaidą, jog aktyvumas neretai yra nepakankamai organizuotas, stokoja kryptingumo, konstruktyvumo, o pasitikėjimas savimi gana paviršutiniškas, demonstratyvus, nepastovus, o būtent - nagrinėjant tiriamųjų elgesio ypatumus 66 proc. pažymimos tokios ypatybės kaip iniciatyvos trūkumas, neryžtingumas, nepasitikėjimas savo jėgomis bei nuolatinės abejonės ir dvejonės prieš priimant sprendimus, pasunkėjusi konstruktyvių sprendimų paieška; 87 proc. tiriamųjų linkę veikti atsitiktinai, paviršutiniškai, impulsyviai, vedami situacinių paskatų, siekdami tiesiogiai patenkinti spontaniškai kylančius troškimus. Turimi duomenys leidžia manyti apie nepakankamą tiriamųjų gebėjimą racionaliai organizuoti savo veiklą, numatyti galimas savo elgesio pasekmes, kontroliuoti bei koreguoti savo veiksmus. Vertinant asmenybės bruožus rečiau, tai yra 34 proc., pasitaiko tokių tiriamuosius apibūdinančių savybių kaip ryžtingumas, poelgių planingumas ir nuoseklumas, polinkis veikti apgalvotai, atsakingai.

Vertinant tiriamųjų emocinės sferos ypatumus, net 69 proc. asmenų pažymimas emocinis nestabilumas, t. y. emocijų labilumas, nuotaikos nepastovumas, lengvai kylantys irzlumas, dirglumas, pyktis, padidėjęs reaktyvumas aplinkos poveikiams bei dirgikliams su polinkiu į tai reaguoti spontaniškai, tiesiogiai, silpna impulsų kontrolė, taip pat žema tolerancija stresui bei frustracijai, ryški empatijos stoka. 31 proc. tiriamųjų konstatuota gera savitvarda, emocinis stabilumas ir pusiausvyra, adekvačios situacijai emocijos, racionali impulsų kontrolė. Ekspertinio tyrimo metu 82 proc. tiriamųjų skundėsi prislėgta, liūdna nuotaika, nerimastingumu, baimingumu, padidėjusiu jautrumu. Tai, matyt, daugiau atspindi tiriamųjų reakciją į jiems pareikštus įtarimus ar kaltinimus bei galimą bausmę. Turbūt, daugumai jų baudžiamosios bylos iškėlimas buvo "netikėtas, nelauktas", tiriamieji buvo įsitikinę savo nebaudžiamumu ar nesitikėjo, kad nukentėjusieji kreipsis į policiją. Su tuo gali būti susiję ir 71 proc. tiriamųjų pateikti pesimistiniai susiklosčiusios situacijos bei galimų jos išeičių, ateities perspektyvų vertinimai. Pažymėtina, jog ekspertizės metu nuotaikos ar stresinių sutrikimų diagnozės konstatuotos tik menkai daliai tiriamųjų – atitinkamai 3 ir 2 proc. Ekspertizių metu daugelis, t. y. 63 proc. tiriamųjų, nenurodė jokių bendravimo sunkumų, neigė tarpasmeninių santykių problemas, tačiau objektyviai 76 proc. atvejų pažymimos tokios tiriamųjų ypatybės kaip uždarumas, priešiškumas, negailestingumas, nepakantumas, formalūs ir paviršutiniški kontaktai, abejingumas aplinkinių jausmams, nesugebėjimas suprasti ir užjausti, nepatiklumas, atšiaurumas ir

šaltumas santykiuose, tolerancijos stoka, priešiškas nusiteikimas aplinkinių atžvilgiu, užgaulumas, perdėtas jautrumas kritikai ar neigiamiems vertinimams. Remiantis tyrimo duomenimis, galima kalbėti apie tiriamųjų sutrikusius tarpasmeninius santykius, menkus socialinius įgūdžius, nepatenkinamą socialinę adaptaciją. Tik 24 proc. tiriamųjų buvo atviri, geranoriški, gebantys užmegzti tvirtus emocinius ryšius. 67 proc. tiriamųjų būdingas žemas kritiškumo lygis, menki savistabos bei savianalizės įgūdžiai, paviršutiniški vertinimai, savikritikos stoka ir perdėtas kritiškumas bei reiklumas aplinkinių atžvilgiu. 33 proc. tiriamųjų būdingas blaivus, kritiškas, adekvatus savęs ir aplinkos suvokimas bei vertinimas.

Apibendrinus tyrimo duomenis, galima teigti, jog dauguma tiriamųjų, kuriems buvo pareikšti kaltinimai vaikų ir paauglių seksualine prievarta, pasižymi tokiais asmenybės bruožais kaip emocinis nestabilumas, paviršutiniškumas, atsakingumo stoka, nepakankami elgesio reguliacijos, prognozės ir kontrolės gebėjimai, kritiškumo vertinant aplinką ir savo elgesį stoka, menki gebėjimai konstruktyviai, racionaliai spręsti problemas, bendravimo formalumas, paviršutiniškumas, silpni gebėjimai užmegzti ir palaikyti emocinius ryšius, socialinės adaptacijos sunkumai.

Šio darbo metu buvo kruopščiai išnagrinėta šio pobūdžio nusikalstamos veikos motyvacija. Iš visų tiriamųjų, kuriems buvo pareikšti kaltinimai vaikų ir paauglių seksualine prievarta, apie 88 proc. nepripažino savo kaltės, taigi, ir nenurodė jiems inkriminuojamos veikos motyvų, iš jų 26 proc. kategoriškai neigė įvykdę nusikalstamą veiką ir atsisakė duoti apie tai bet kokius paaiškinimus. Apie 15 proc. tiriamųjų nurodė, kad inkriminuojamos veikos padarymo metu jie buvę neblaivūs ar apsvaigę, todėl, nors ir tiesiogiai neneigė seksualinės prievartos fakto, tačiau negalėjo paaiškinti nei veikos aplinkybių, nei savo elgesio, pvz.: „buvau girtas, nieko neatsimenu, nieko negaliu pasakyti“. Apie 58 proc. tiriamųjų neigė jiems pareikštus kaltinimus, savo nekaltumą motyvuodami įvairiomis priežastimis: net pusė jų tvirtino, jog dėl visko kalta pati „auka“, pvz.: „ji yra prostitutė“, „ji pati norėjo“, „pati davė, o dabar reikalauja pinigų“; apie 28 proc. tiriamųjų nurodė, jog dėl įvairių motyvų, pvz.: pyktis, konfliktai, kerštas, siekimas atsikratyti, „vaikų pasakos, fantazijos“, juos apkalbėjo ir „nebūtais dalykais apkaltino“ aplinkiniai, dažniausiai, artimiausi tiriamųjų aplinkos žmonės, jų šeimos nariai. Beveik 19 proc. tiriamųjų aiškino nedarę jiems inkriminuojamos veikos, todėl „neturi ką apie tai pasakyti“ ar kaip nors pasiteisinti ir dėl to „nė kiek nesijaudina“; 3 proc. tiriamųjų teigė jokių nusikalstamų veiksmų neatlikę, todėl nieko paaiškinti negalintys, o pripažinti inkriminuojamą veiką juos privertę ikiteisminio tyrimo pareigūnai.

Analizuojant šių tiriamųjų pateiktus paaiškinimus, galima spręsti, jog jiems būdinga gynybinė pozicija, savęs pateisinimas, kaltę ir atsakomybę už įvykius perkeliant kitiems asmenims ar nepalankioms aplinkybėms, konfliktiniai santykiai su artimaisiais, abejingumas aplinkinių jausmams.

Tik apie 11 proc. visų tiriamųjų prisipažino įvykdę jiems inkriminuojamus veiksmus, iš jų: 14 proc. tiriamųjų teigė, jog jiems „reikėjo sekso“ , t. y. savo nusikalstamo poelgio motyvu nurodė tiesioginį seksualinių poreikių patenkinimo siekimą, 13 proc. tiriamųjų nurodė, jog seksualinės prievartos objektai, t. y. mažamečiai ir nepilnamečiai asmenys, jiems „patinka“, „traukia“, jie atvirai pripažino turintys seksualinio pasirinkimo sutrikimų, tuo motyvuodami savo nusikalstamus veiksmus. Apie 15 proc. tiriamųjų savo veiksmus motyvavo psichologinėmis problemomis: iš jų 72 proc. tiriamųjų seksualinės prievartos panaudojimą aiškino tuo, jog patys praeityje yra patyrę seksualinę prievartą. Šiuo atveju galima būtų manyti apie psichotraumuojančių praeities įvykių paliktus afektinius pėdsakus, apie sąmoningą ar nesąmoningą patirtos traumos, neigiamų išgyvenimų kompensaciją. 7 proc. tiriamųjų savo nusikalstamą elgesį motyvavo siekimu visų pirma sau pačiam, taip pat ir aplinkiniams, įrodyti savo tvirtumą, vyriškumą, galią. Dar 7 proc. teigė bijantys moterų, o 14 proc. tiriamųjų kaip seksualinės prievartos motyvą nurodė tai, jog jie jaučiasi vieniši, atstumti, patiriantys bendravimo sunkumų ir, matyt, tokiu nusikalstamu būdu bando kompensuoti nepatenkintus bendravimo, aplinkinių dėmesio bei pripažinimo, seksualinio pasitenkinimo poreikius. Galima manyti, kad šiais atvejais seksualinės prievartos paskata galėjo būti nuolatinės nesėkmės santykiuose su moterimis; galbūt tą sąlygoja psichosocialinio vystymosi sutrikimai ar atsilikimas, nesugebėjimas užmegzti ir palaikyti santykius, nesugebėjimas patenkinti savo emocinių ir seksualinių poreikių socialiai priimtinais būdais, santykių su priešingos lyties asmenimis sutrikimas, kai kontaktai nesuteikia pasitenkinimo ir traumuoja, psichologinė nepatenkinamo bendravimo ar jo sutrikimų kompensacija. Maždaug 8 proc. pripažinusių savo kaltę tiriamųjų teigė, jog „norėjau pasilinksminti“, „buvo įdomu“. Tokie motyvai liudytų apie tiriamųjų asmenybės nebrandumą, skurdumą, egocentriškumą, visišką abejingumą kitų jausmams, asocialaus elgesio tendencijas, menką moralinių bei teisinių normų supratimą ar jų nepaisymą. Galima manyti, kad šiais atvejais seksualinė prievarta buvo panaudota siekiant patenkinti egoistinius poreikius, iškeliant juos aukščiau aplinkinių poreikių bei teisių, egzistuojančių moralės ir elgesio taisyklių, vadovaujantis devizu „tikslas pateisina priemones“. Aplinką dėl įvykdytos veikos ir savo elgesio „kaltino“ 19 proc. ti-

riamųjų. Daugiau nei pusė jų, t. y. 65 proc., nurodė, jog į nusikalstamą veiką juos įtraukė draugai, paprastai tai susiję su nepilnamečių įvykdomais grupiniais nusikaltimais, kai neretas nusikalstamos veikos įvykdymo motyvas yra siekimas atitikti referentinės grupės keliamus reikalavimus bei elgesio standartus, grupės narių pripažinimo ir įvertinimo siekimas, savęs kaip „vyro“ įtvirtinimo poreikis. Kita čia nurodoma priežastis yra filmų įtaka, kas irgi būdinga paaugliams, kuomet gana paviršutiniškai, ribotai suvokiamas ir aklai kopijuojamas „herojaus“ elgesys. Taip pat, kaip nusikaltimo motyvas, nurodomas ir aplinkinių, dažniausiai tiriamajam reikšmingų asmenų, nuo kurių jis yra priklausomas, reikalavimai ir spaudimas. Beveik 6 proc. tiriamųjų seksualinę prievartą suvokė ir vartojo kaip vaikų auklėjimo ar bausmės priemonę, kuomet pyktis dėl netinkamo vaiko elgesio tampa pagrindiniu motyvacijos komponentu, dažniausiai seksualinės prievartos veiksmai būna impulsyvūs, sąlygoti emocijų protrūkio. Tokio „auklėjimo“ metodo priežastimis gali būti paties nusikaltėlio neįsisąmonintos asmenybinės problemos, nesąmoninga sutrikusių santykių ir nepatenkintų poreikių kompensacija. Apie 8 proc. tiriamųjų, aiškindami savo nusikalstamą elgesį, pateikė motyvus, susijusius su tikra ar tariama psichikos sveikatos patologija, pavyzdžiui „liepė velnias“, „antgamtinės jėgos privertė“, „man depresija buvo“. Apie 10 proc. tiriamųjų nurodė arba „nesupratę“ darantys nusikaltimą, arba negalintys paaiškinti to priežasčių, pavyzdžiui, „nežinojau, kad nepilnametė“, „nesupratau, kad blogai darau“, „nežinojau, kad su vaikais taip negalima“, „nieko negalvojau“. Tokia motyvacija rodytų bendro išprusimo stoką, žemą moralinių ir socialinių normų supratimo lygį, primityvios, paviršutiniškos asmenybės bruožus. Dar beveik 7 proc. tiriamųjų nurodė kitas įvairias priežastis, tai yra noras grįžti į kalėjimą, įsimylėjimas ir kita.

Vertinant visų tiriamųjų nusikalstamos veikos motyvacijos ypatumus, galima pagrįstai manyti, kad jų nusikalstamus veiksmus dažnai gali sąlygoti asmenybinis faktorius, tai yra silpnos elgesio reguliacijos, kontrolės bei prognozės galimybės, emocinis nestabilumas ir paviršutiniškumas, atsakingumo stoka, menki socialiniai įgūdžiai, žemas konvencinio elgesio normų supratimo lygis, nepakankamai kritiškas aplinkos ir savęs vertinimas, bendravimo formalumas, paviršutiniškumas, empatijos trūkumas, silpni gebėjimai užmegzti ir palaikyti emocinius ryšius, socialinės adaptacijos sunkumai, taip pat primityvus vyro ir moters vaidmens santykiuose supratimas, menki gebėjimai teisingai suvokti bei adekvačiai įvertinti vyro ir moters vaidmenis. Pripažinusių nusikalstamą veiką asmenų atveju galima kelti ir tam tikras prielaidas apie jų prievartinio elgesio priežastis, tai gali būti vaikystėje ar paauglystėje patirta emocinė, fizinė ar seksualinė prievarta, skurdi emocinė ir socialinė vystymosi aplinka, psichotraumuojantys įvykiai, psichosocialinio vystymosi sutrikimai ar atsilikimas ir panašiai, dėl to gali sutrikti adekvatus savo problemų suvokimas bei konstruktyvus jų sprendimas, gebėjimas užmegzti ir palaikyti santykius, taip pat ir su priešingos lyties asmenimis, gebėjimas patenkinti savo emocinius ir seksualinius poreikius socialiai priimtinais būdais.

Analizuojant asmenis, kuriems buvo diagnozuota pedofilija, nustatyta, kad iš 787 (100 proc.) tiriamųjų tik 10 asmenų (~1,2 proc.) buvo konstatuota pedofilijos diagnozė. Nuo šių asmenų nukentėjusiais buvo pripažinti 15 vaikų, iš jų: 6 mergaitės ir 9 berniukai. Pagal įvykdyto nusikaltimo pobūdį dominavo mažamečių asmenų tvirkinimas – 7 atvejai, 2 atvejus sudarė mažamečių iššaginimas ir 1 atvejį – nepilnamečių seksualinis prievartavimas. 3 asmenys nusikaltimą įvykdė apsvaigę nuo alkoholio.

Socialinės – demografinės šių asmenų charakteristikos analizė parodė, kad vyriausias kaltinamasis buvo 59 metų. Kažkokios dominantės amžiaus grupėse išryškinti nepavyko, visi tiriamieji beveik vienodai išsidėstė nuo 18 iki 60 metų. Pusė šių tiriamųjų neturėjo vidurinio išsilavinimo, 1 asmuo baigė vidurinę mokyklą, 2 – įgijo profesinį vidurinį išsilavinimą ir 2 – baigė aukštesniąją mokyklą. Analizuojant darbinę veiklą nustatyta, kad 3 asmenys buvo bedarbiai, 4 - dirbantys ir 3 – gyveno iš invalidumo pensijos. 5 tiriamieji anksčiau buvo teisti dėl įvairių nusikaltimų, o 4 – už seksualinius nusikaltimus prieš vaikus ir paauglius, iš jų: 1 tiriamasis 4 kartus – už mažamečių tvirkinimą ir žaginimą, vienas – 3 kartus – už mažamečių tvirkinimą ir nepilnamečių seksualinę prievartą, vienas – 2 kartus – už mažamečių tvirkinimą ir vienas – 1 kartą – už pasikėsinimą išprievartauti dukrą. 6 asmenys buvo vieniši, t.y. – 5 – nevedę ir 1 – išsituokęs, o 4 – buvo vedę. 6 asmenys turėjo vaikų, vidutiniškai po 2 kiekvienas.

Analizuojant psichikos sutrikimų diagnostikos rodiklius 7 tiriamieji iš 10 iki nusikaltimo buvo gydomi psichiatrijos įstaigose, iš jų: 1 – dėl organinio psichikos sutrikimo, 1 – dėl priklausomybės nuo alkoholio ir pedofilijos, 1 – dėl stresinių sutrikimų, 1 – dėl asmenybės ir elgesio sutrikimo ir 3 – dėl protinio atsilikimo. Atlikus ekspertizę, nustatytos diagnozės: 4 – lengvas protinis atsilikimas su pedofilija, 3 – asmenybės ir elgesio sutrikimas su pedofilija, 1 – organinis psichikos sutrikimas ir pedofilija (demencija), 1 – priklausomybė nuo alkoholio su pedofilija ir vienam tiriamajam buvo konstatuota tik pedofilijos diagnozė. Iki ir po teismo psichiatrijos ekspertizės nustatytų diagnozių palyginimas parodė, kad 2 atvejais daugiau konstatuotas asmenybės ir elgesio sutrikimas ir 1 atveju – protinis atsilikimas, tačiau 9 atvejais daugiau buvo konstatuota pedofilijos diagnozė.

Du šios grupės tiriamuosius buvo rekomenduota pripažinti nepakaltinamais, tačiau ne dėl pedofilijos diagnozės, vieną – dėl organinės silpnaprotystės, kitą – dėl protinio atsilikimo. Abiem atvejais buvo siūloma taikyti priverstinį gydymą bendro stebėjimo sąlygomis.

Atlikus šį tyrimą buvo sudarytas šios grupės asmenų psichologinis portretas. Asmenims, kuriems buvo diagnozuota pedofilija, kiek dažniau, tai yra 75 proc. atvejų, konstatuoti tokie asmenybės bruožai kaip savarankiškumas, nepriklausoma pozicija, aktyvumas, tačiau veiklos lygmenyje aktyvumas neretai yra nepakankamai produktyvus, t. y. 70 proc. tirimųjų stebimas iniciatyvos trūkumas, neryžtingumas, sunkesnė racionalių sprendimų ir elgesio būdų paieška, tiriamieji daugiau linkę veikti atsitiktinai, spontaniškai, vedami situacinių paskatų ar momentinių impulsų. Vertinant asmenybės bruožus 30 proc. atvejų aprašomos tokios savybės kaip ryžtingumas, pasitikėjimas savimi, polinkis veikti planingai, apgalvotai, užtikrintai.

Emociniame lygmenyje 67 proc. tiriamųjų vyrauja emocinis nestabilumas, tai yra emocijų labilumas, lengvai išprovokuojamas susierzinimas, dirglumas, padidėjęs jautrumas ir reaktyvumas aplinkos poveikiams bei dirgikliams, žemas atsparumas stresui bei frustracijai, silpna impulsų kontrolė, skurdi emocinė sfera. Tik 33 proc. tiriamųjų konstatuota gera savitvarda, emocinis stabilumas ir pusiausvyra, gera savikontrolė. Be to, ekspertizės metu beveik dviem trečdaliams tiriamųjų stebėti depresinio pobūdžio išgyvenimai, t. y. prislėgta, liūdna nuotaika, nerimastingumas, baimingumas, padidėjęs jautrumas ir pažeidžiamumas, 75 proc. aprašomas pesimizmas vertinant tiek esamą padėtį, tiek ateities perspektyvas. 83 proc. tiriamųjų konstatuota savikritikos stoka, žema savimonė, menki savistabos bei savianalizės įgūdžiai. Bendravimo lygmenyje 88 proc. tiriamųjų pasižymi kontaktų formalumu ir paviršutiniškumu, priešiškumu, empatijos stoka.

Tarp tiriamųjų, kurie kaltinami seksualine prievarta, yra tik dvi moterys, viena iš jų 15 metų amžiaus. Abi jos įvykdė nusikaltimus prieš mažamečius asmenis, abi pasižymi aktyvumu, energingumu, ryžtingumu, tačiau atsižvelgiant į šių tiriamųjų amžiaus, socialinės padėties, jų skirtingus asmenybės bruožus bei visiškai skirtingas jų įvykdytos nusikalstamos veikos aplinkybes, jokių apibendrinančių išvadų daryti negalima.

IŠVADOS

1. Nusikaltėlis, kuris padarė seksualinį nusikaltimą prieš vaikus ir paauglius ir kuriam buvo atlikta teismo psichiatrijos ekspertizė yra: 20 – 30 metų vyras, neturintis vidurinio išsilavinimo, niekur nedirbantis, teisiamas pirmą kartą, nesukūręs šeimos, anksčiau nors kartą gydytas ar tirtas psichiatrijos įstaigoje dėl protinio atsilikimo ar asmenybės ir elgesio sutrikimo, kas buvo patvirtinta atlikus teismo psichiatrijos ekspertizę.

2. Nepakaltinamų asmenų skaičius yra nedidelis, tik 7 proc., pagrindinę grupę sudarė sergantys šizofrenija, tai yra 54 proc., iš kurių 49 proc. tiriamųjų buvo taikomos priverčiamosios medicinos priemonės bendro stebėjimo sąlygomis.

3. Lyginant visų tirtų asmenų bei asmenų, kuriems diagnozuota pedofilija, asmenybės bruožų įvertinimus, esminių skirtumų nestebima, išskyrus tai, kad pastarieji daugiau pasižymėjo nepriklausomumu bei savarankiškumu.

4. Tik nedaugeliu atveju seksualinės prievartos panaudojimas tiesiogiai susijęs su siekimu patenkinti seksualinius poreikius. Mūsų tyrime tik 14 proc. savo kaltę pripažinusių asmenų nurodė šį savo poelgio motyvą.

5. 19% pripažinusių savo kaltę tiriamųjų nurodė tiesioginę aplinkos, dažniausiai draugų, įtaką savo poelgiams, dar apie 15% šios grupės tiriamųjų teigė praeityje patys patyrę prievartą arba turintys ilgalaikių, nuo vaikystės ar paauglystės besitęsiančių, emocinių ar bendravimo problemų. Į tai galima būtų orientuotis numatant bei parenkant seksualinių nusikaltimų prevencijos priemones, tokias kaip visuomenės lytinis švietimas, smurto šeimoje prevencija, darbas su nusikaltimų aukomis, bet kokį smurtą patyrusiais vaikais.

6. Apie 40% visų tiriamųjų seksualinius nusikaltimus prieš vaikus padarė būdami apsvaigę, todėl svarbu spręsti piktnaudžiavimo alkoholiu bei kitomis psichoaktyviosiomis medžiagomis prevencijos klausimus.

7. Iš visų mūsų 787 tiriamųjų pedofilijos diagnozė nustatyta tik 10-čiai asmenų, t.y. vos daugiau nei 1% tiriamųjų. Iš jų 2 asmenys pripažinti nepakaltinamais, bet ne dėl pedofilijos, o dėl kitų psichikos sutrikimų.

8. Lytinius nusikaltimus prieš vaikus įvykdo tiek pedofilai, tiek asmenys, turintys kitų psichikos sutrikimų, tiek psichiškai sveiki asmenys, todėl psichologinių gydymo priemonių taikymas tiek bausmės atlikimo metu, tiek po jos būtų tikslingas visiems seksualinę prievartą įvykdžiusiems asmenims.

Literatūra

1. 6-ojo Baltijos šalių biologinės psichiatrijos simpoziumo „Parafilijos ir seksualinė prievarta“ (2010 m. balandžio 23-24 d., Palanga) medžiaga // Biologinė psichiatrija ir psichofarmakologija, 2010; 1(12).

2. Liesis M., Dobrynina M. Lytinius nusikaltimus padariusiems asmenims taikytinų prevencinių priemonių tyrimo ataskaita. 2010. Teisės institutas, Vilnius, Lietuva // www.teise.org.

3. Karmaza E. Seksualinių prievartautojų psichologinė charakteristika. Vilnius, 2001. // www.scribd.com/doc/48136004/Untitled

4. Рабочая книга пенитенциарного психолога. Под ред. Мокрецова А.И., Голубева В.П., Шамиса А.В. Москва., 1998 (гл. 2.4.) // yurpsy.fatal.ru/files/xrest/2/110.htm

5. Аномальное сексуальное поведение / Под ред. Ткаченко А.А. и Введенского Г.Е. - СПб, 2003.

FORENSIC PSYCHIATRIC-PSYCHOLOGICAL EXAMINATIONS OF DEFENDANTS CHARGED WITH SEXUAL OFFENCES AGAINST CHILDREN AND ADOLESCENTS IN LITHUANIA (1994-2010)

Konstantinas Daškevičius, Jelena Marcinkevičienė,
Vilma Joneliūkštienė, Gediminas Žukauskas

Summary

Key words: paedophilia, forensic psychiatry, forensic psychology, criminal proceedings

The authors analyse sociopsychological characteristics, indicators of mental disorders and their impact on criminal sexual activities of defendants examined by Lithuanian National Forensic Psychiatric Service in 17 years. Irresponsibility was established only in 7% (of the total sample N =787), most of the cases diagnozed as schizophrenic. Much effort was given to the construction of a sociodemographical portrait of the examinees. It appeared to be a 20-30 year-old male with lower than secondary education, unmarried, unemployed, without former convictions, previously at least once treated or examined at psychiatric facility due to mental retardation or personality and behavior disorder, confirmed by the forensic examination. Thorough investigation into motivation of the imputed offence revealed quite a few cases when sexual violence had a direct connection with satisfaction of defendant's sexual needs (only 14% of those pleading themselves guilty). Comparison of personality traits, emotional peculiarities and sociodemographic characteristics of defendants with the diagnosis of paedophilia and other perpetrators of criminal activities of the same kind disclosed no substancial differences, except that paedophiles were more notable for independence and autonomy.

Correspondence to: info@vtpt.lt

Gauta 2011-11-29

KVIEČIAME PRENUMERUOTI "SVEIKATOS MOKSLŲ" ŽURNALĄ 2012 METAIS!

Žurnalas "Sveikatos mokslai" (Index Copernicus, EBSCO host (Academic Search Complete), Gale (Academic OneFile), ProQuest (Ulrich's, Summon), Australia (ERA) 2012 Journal List (ERA ID 124967) skirtas visų specialybių gydytojams, slaugytojams ir kitiems specialistams, spausdina mokslinius straipsnius lietuvių, anglų ir rusų kalbomis. Straipsniams keliami reikalavimai atitinka mokslo leidiniams keliamus reikalavimus.

Žurnalas kioskuose neparduodamas.

Žurnalą, kuris leidžiamas kartą per du mėnesius, galima užsiprenumeruoti visuose Lietuvos pašto skyriuose, taip pat internetu: www.post.lt

Prenumeratos kaina nesikeičia: dvylikai mėnesių - 120 Lt, šešiems mėnesiams – 60 Lt, keturiems mėnesiams - 40 Lt, dviem mėnesiams - 20 Lt.

Prenumeratos kodas: 5348.

Žurnalo autoriams straipsnių spausdinimas mokamas.

Redakcija